

Araştırma Makalesi • Research Article

İcat Edilen Miras: Fas Milliyetçiliğinde Geleneğin Yeniden Keşfi

Invented legacy: The rediscovery of tradition in Moroccan nationalism

Serhat Tekin*

Öz: Bu makale, “icat edilmiş gelenekler” kavramını ve bunların Fas milliyetçiliğini şekillendirmedeki rolünü ele alarak, Faslı milliyetçilerin politikalarını uygularken icat ettikleri gelenekleri incelemektedir. Faslı milliyetçilerin siyasi gündemlerini ilerletmek ve milli kimlik duygusunu geliştirmek için gelenekleri nasıl stratejik olarak inşa edip desteklediklerini araştırıyor. Kültürel uygulamalar, tarihsel anlatılar, semboller ve festivaller gibi icat edilmiş geleneklerin belirli örneklerini analiz eden bu çalışma, bu geleneklerin politika uygulamalarını şekillendirmek ve halk desteğini toplamak için nasıl karmaşık şekillerde kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır. Fas milliyetçiliği bağlamında mirasın inşası ve üretimine dikkat çekerek, icat edilen geleneklerin ulusal anlatı ve kimliğin şekillendirilmesinde nasıl önemli bir rol oynadığına ışık tutmaya çalışmakta ve siyasi hedefler doğrultusunda gelenek inşasının dinamiklerine dair fikir vermektedir. Nihayetinde bu çalışma, icat edilen geleneklerin politika gündemlerini nasıl etkilediği ve Fas milliyetçi hareketinin yörüngesini nasıl şekillendirdiğine dair daha geniş bir anlayışa katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Geleneğin İcadı, Fas Milliyetçiliği, Kimlik inşası

Abstract: This article analyses the traditions invented by Moroccan nationalists in the implementation of their policies, considering the concept of "invented traditions" and their role in shaping Moroccan nationalism. It explores how Moroccan nationalists strategically constructed and promoted traditions to advance their political agendas and foster a sense of national identity. By analysing specific examples of invented traditions, such as cultural practices, historical narratives, symbols, and festivals, this study uncovers the intricate ways in which these traditions were utilized to shape policy implementation and rally public support. By drawing attention to the construction and production of heritage in the context of Moroccan nationalism, it seeks to shed light on how invented traditions play an important role in shaping national narrative and identity and offers insights into the dynamics of tradition-building in pursuit of political goals. Ultimately, this study contributes to the broader understanding of how invented traditions influence policy agendas and shape the trajectory of Moroccan nationalist movement.

Keywords: Nation, Nationalism, Invention of Tradition, Moroccan Nationalism, Identity construction

* Doktora Öğrencisi, Université Internationale de Rabat, SciencePo Rabat, Doctorat en Sciences Humaines, Sociales et de Gestion,

ORCID: 0009-0003-2142-5227, serhat.tekin@uir.ac.ma

Cite as/ Atıf: Tekin, S. (2023). İcat Edilen Miras: Fas Milliyetçiliğinde Geleneğin Yeniden Keşfi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(Afrika), 126-142. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1308067>

Received/Geliş: 31 May/Mayıs 2023

Düzeltilme/Revised form: 04 September/Eylül 2023

Accepted/Kabul: 16 September/Eylül 2023

Published/Yayın: 30 September/Eylül 2023

Giriş

Milletlerin ve buna bağlı olarak milliyetçilik ideolojisinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı üzerine yapılan tartışmalar, günümüzde Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanında önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Milliyetçilik çağı olarak adlandırılan 19. yüzyıldan sonra artarak devam eden milliyetçi akımlar, 1930'lu yıllardan itibaren Avrupa'da doruk noktasına ulaşmıştır. Daha sonra Asya ve Afrika'da inşa edilen sömürge devletleri içerisinde milliyetçi hareketeler hız kazanmış ve sömürgecilik karşıtı olarak söz konusu devletlerin bağımsızlığını kazanmasında önemli rol oynamışlardır.

Milletlerin ve milliyetçiliğin tarih sahnesinde ne zaman görünmeye başladığı, uluslararası ilişkilerde nasıl bir etki yarattığı ve hangi faktörlerden etkilendiği gibi başlıca sorulara yanıt bulamaya çalışan üç temel kuram mevcuttur. Bunlar; « ilkcilik », « modernist yaklaşım » ve etno-sembolist yaklaşım » olarak adlandırılmaktadır. Ilkciler, milletlerin eski çağlardan beri verili (given) bir gerçeklik olarak var olduklarını savunurlar ve dolayısıyla, milliyetçilik olgusunun da buna bağlı olarak doğal olduğunu savunmaktadırlar. Öte yandan modernist yaklaşım, milletlerin ve milliyetçiliğin modern çağ bağlamında ortaya çıkan modern olgular olduğunu öne sürer. Bu bakış açısına göre milletler, sanayileşme, kentleşme ve modern devletin yükselişi gibi süreçlerle birlikte gelişen, inşa edilmiş sosyal ve varlıklardır. Modernist görüş, modern siyasi ideolojilerin, kitle iletişim araçlarının, eğitim sistemlerinin ve diğer kurumsal faktörlerin milli kimliklerin şekillenmesindeki rolünü vurgular. Etno-sembolcü yaklaşım, milletlerin ve milliyetçiliğin oluşumunda hem tarihsel hem de modern faktörlerin önemini kabul ederek orta bir yol izlemektedir. Bu yaklaşım, milli kimliklerin inşasında paylaşılan kültürel sembollerin, mitlerin, ritüellerin ve tarihi anıların önemini kabul eder. Bu yaklaşımın savunucularına göre milletlerin yalnızca modernitenin ürünü olmadığını, aynı zamanda tarihsel miraslardan ve etno-kültürel unsurlardan da beslendiğini savunur. Bu üç teori, milletlerin ve milliyetçiliğin kökenleri, doğası ve etkileri hakkında farklı bakış açıları sunmaktadır. Bu teorileri çevreleyen tartışmalar, bu karmaşık ve çok yönlü olgulara ilişkin anlayışımızı şekillendirmeye devam etmektedir.

Fas, 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'nın sömürgecilik ve nüfuz alanları yarışının etkisi altında kaldı. Özellikle Fransa ve İngiltere, Fas'ın sahip olduğu stratejik önemi ve ekonomik kaynakları nedeniyle bölgeye ilgi göstermeye başladı. 20. yüzyılın başlarında, İngiltere ve Fransa'nın Fas üzerindeki nüfuz yarışı, 1904 tarihli Entente Cordiale Antlaşması ile sonuçlandı. Bu antlaşma, Fransa'nın Mısır'da İngiliz nüfuzunu tanıması ve Fas'ta serbestçe hareket edebilmesi anlamına geliyordu. Ancak İspanya da Fas üzerinde etkisi olduğunu iddia ederek Sebte ve Tıtvân bölgelerini elde etti. Fas'ın geleceği konusundaki belirsizlikler Almanya'nın tepkisine neden oldu ve Algeciras Konferansı'na yol açtı. Konferansta Fransa, Fas üzerindeki kontrolünü sağlamış ve Fas'ın bağımsızlığına zarar veren birçok imtiyaz elde etmiştir. 1911 yılında Fas'ta iç huzursuzluklar yaşanırken, Sultan Mevlây Abdülazîz'in yerine geçen kardeşi Mevlây Abdülhafız yönetimine karşı ayaklanan bazı Arap ve Berberi kabileleri başkente doğru ilerlemeye başladı, bu da ülkenin iç durumunu daha da karmaşık hale getirdi. Bu fırsatı değerlendiren Fransa, Algeciras Antlaşması'nın sağladığı gerekçeyle Fas'a asker gönderdi ve isyancıları bastırdıktan sonra bazı şehirleri işgal etti (Nisan 1911). Ardından, İspanya da benzer bir bahaneyle ülkenin kuzeyine asker gönderdi ve bölgeleri işgal etti. Fransız ve İspanyollar'ın karşısında tamamen çaresiz duruma düşen Sultan Abdülhafız, 30 Mart 1912 tarihinde Fransa'nın ülkesi üzerindeki himayesini kabul eden antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Sonuç olarak Fas, 1912'de yapılan Fes antlaşması ile Fransız Protectorat¹ (himaye) yönetimi altına girdi. Başlangıçta Fransızlar, Fas Sultanı adına Fas'ı sosyal, ekonomik ve siyasi olarak geliştirme sözü verdi. Ancak zamanla himaye yönetimi daha doğrudan bir sömürge karakteri kazanmaya başladı. Fransız sömürge yönetimi, Fas toplumu içindeki etnik, dini ve kültürel bölünmeleri istismar eden politikalar uyguladı. Bu politika ve uygulamalar, Fransız varlığını giderek daha baskıcı ve sömürücü bir güç olarak gören Fas halkı arasında

¹ Fas'taki Fransız himaye rejimi mevcut hanedanı ve saltanatı muhafaza ederek her türlü siyasi ve ekonomik tasarrufun Fas Sultanı'na Fransızların elinde bulunduğu bir sistem olarak uygulanmıştır.

tepki ve direnişi tetikledi. Sonuç olarak, Fas kimliğini, bağımsızlığını ve özyönetimini savunmak isteyen milliyetçi duygular ve hareketler ortaya çıkmaya başladı. Bu hareketler Faslıları etnik, dini ve kültürel hatlar üzerinden sömürge yönetimine ve onun bölücü politikalarına karşı birleştirmeyi amaçlıyordu. Fransız sömürge yönetimine karşı direniş, Fas'ın bağımsızlık mücadelesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. 1920'lerden itibaren ülkenin çeşitli bölgelerinde bölgesel olarak örgütlenmeye başlayan Faslı milliyetçiler, Fransızların böl ve yönet politikalarına karşı önce reform, ardından da bağımsızlık talep eden bir hareketin temellerini attılar. Özellikle, 1930 yılında Fransız Berberi politikasının bir ürünü olan Berber Dahir'in² (Kararname) yayınlanmasıyla birlikte milliyetçiler, Fransız yönetiminin uyguladığı politikalara karşı halk desteği kazanmak için ilk fırsatı yakalamış ve ülke çapında protestolar düzenlemeye başlamıştır. Bu aşamada, millet inşasını gerçekleştirmek ve halkı kendi milliyetçi vizyonları etrafında birleştirmek için mevcut bazı gelenekleri canlandırdılar ve başka gelenekler icat ettiler.

Bu çalışmada, Faslı milliyetçi elitin, Fransız himayesinin politikalarına ve Sultan'ın otoritesini çevreleyen siyasete karşı halkı harekete geçirmek için kültürel figürleri stratejik olarak nasıl kullandığını açıklanacaktır. İlk olarak, tarihsel bir arka plan sağladığı için milliyetçi hareketin politikalarını yürütmesinin ve halka yaymasında ana neden olan Berberi Kararnamesi'nden bahsedeceğim. Daha sonra, milli kimliği milliyetçi görüş üzerinden tanımlamaya çalışırken E. Hobsbawm'in "icat edilen gelenekler" kavramına atıfla daha önce dini bir ritüel olan "Latif" duasının milliyetçi söyleme eklenerek yeniden icat edilmesi ve geleneksel bir ritüel olmayan Taht Bayramı'nın milliyetçi söylem içinde milli kimliği tanımlama araçları olarak yaratılması makalemin ana konusu olacaktır. Bu icat edilmiş geleneklerin ve kültürel figürlerin milli kimliğin şekillendirilmesinde, birliğin teşvik edilmesinde ve halkın Fransız himayesine ve politikalarına karşı harekete geçirilmesinde nasıl önemli bir rol oynadığını inceleyeceğim.

1. Millet Kavramı Üzerine Tartışmalar

Millet ve milliyetçilik, tanımları tarihsel bağlamlara, coğrafi konumlara ve bireysel bakış açılarına bağlı olarak değişebilen kavramlardır. Bir milleti neyin oluşturduğuna dair anlayış zaman içinde evrilmiş ve çeşitli toplumlar arasında farklılık göstermiştir. Din, dil ve ortak soy gibi faktörler genellikle bir milleti tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak, bu faktörler her zaman yeterli değildir ve milletlerin farklı kriterlere veya çeşitli faktörlerin bir kombinasyonuna dayalı olarak oluştuğu durumlar vardır. Ayrıca, milliyetçilik anlayışı da kültürel ve kimlik temelli hareketlerden siyasi ideolojilere kadar farklılık gösterebilmektedir. Milletlerin ve milliyetçiliğin karmaşık ve çeşitli doğası göz önüne alındığında, bu kavramları tartışırken belirli tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamları göz önünde bulundurmak önemlidir.

Millet kavramı gerçekten de zaman içinde evrim geçirmiştir. Geçmişte din, bir milletin tanımlanmasında önemli bir rol oynamış, dini bir kimliği paylaşan topluluklar, dil veya soy gibi diğer faktörlere bakılmaksızın genellikle bir millet olarak kabul edilmiştir. Ancak ulus-devletlerin yükselişi ve modern milliyetçiliğin gelişmesiyle birlikte millet anlayışı toprak, dil ve vatandaşlık gibi faktörleri de içerecek şekilde genişlemiştir. 19'uncu yüzyılda ortaya çıkan ulus-devlet modeli, ortak bir dili, kültürü ve hukuk sistemini paylaşan, bölgesel olarak tanımlanmış bir insan topluluğu fikrini vurgulamıştır. Bireyler belirli bir devlete ve onun kurumlarına olan bağlılıklarıyla birbirlerine bağlandıkları için vatandaşlık önemli bir unsur haline geldi. Millet tanımındaki bu değişim, modern çağdaki siyasi ve sosyal yapıların değişen dinamiklerini yansıtmaktadır. Milletler ve milliyetçilik çalışmaları karmaşık ve disiplinler arası bir alandır ve farklı araştırmacılar analizlerinde farklı faktörleri ve dinamikleri vurgulamaktadır.

Smith, bir insan topluluğunun millete dönüşmesi için belirli koşulların gerekli olduğunu öne sürer. Bu koşullar, atalardan kalma efsaneler, kolektif bir tarihsel hafıza ve benzersiz ve tercih edilen olma duygusu gibi etnik belirteçleri kapsar (Smith, 1991: 70). Smith'in tanımında millet, "tarihi bir toprağı

² Kırsalda yaşayan berberi kabilelerinin İslam hukukundan çıkarılıp Fransız ceza hukukuna tabi kılınmasını öngören, Fas'taki Fransız Genel Valilik'i tarafından uygulanmaya konulan kararnamedir.

paylaşan, ortak mitleri ve tarihi anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur” (Özkırımlı, 1999: 203-204). Ancak, bir milleti tanımlamak için kullanılan kriterler başka bir milleti tanımlamak için yeterli olmayabilir, çünkü ilgili kavramlar ve faktörler her toplum için farklılık gösterir. Anderson, milleti hayal edilmiş bir topluluk olarak ele almaktadır. Anderson milliyetçiliğin akrabalık ve din gibi öğelerle birlikte düşünülmesinin daha elverişli olacağını belirterek sınırlı ve egemen olarak hayal edilmiş bir cemaat olduğunu dile getirir (Anderson, 2020: 24-25). Anderson, bu hayal edilmiş toplulukların nasıl ortaya çıktığı sorusu yanıt arar ve milliyetçiliği, bilinçli olarak benimsenen siyasi ideolojilerden çok, içine doğduğu kültürel sistemlerle ilişkilendirir. Bu noktada en önemli iki sistemin din ve hanedanlık olduğunu söyler (Özkırımlı, 1999: 169). Weber ise, "millet" kavramının birleşik ve tekil bir nesneden yoksun olduğunu ve çeşitli anlamları kapsadığını savunur. Weber'e göre "millet", kendi yönetimiyle bağımsız olarak işleyebilme kapasitesine sahip olan ve genellikle kendi bağımsız devletini kurmayı arzulayan bir toplumu ifade eder (Weber, 200: 185).

Ernest Renan'ın "Qu'est-ce qu'une nation?" başlıklı konferansı millet kavramını irdelemekte ve dil, din, ırk ve toprakların tek başına milleti tanımlamak için yeterli olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Renan, bir milletin özünün ortak bir tarih duygusunda, anılarda ve şimdiki zamanda ve gelecekte birlikte yaşama isteğinde yattığını savunmaktadır. Bir millet, yalnızca nesnel faktörlere dayanmaz, aynı zamanda manevi ve öznel bir bağ vardır. Fiziksel özelliklerin ötesine geçen ve ortak değerlere, özelemlere ve aidiyet duygusuna dayanan kolektif bir kimliktir. Nitekim Renan, bir milletin kimlik ve uyum duygusunun, kayda değer başarılar, tarihi olaylar ve bir halkın kolektif hafızası da dahil olmak üzere ortak bir mirasa dayandığını vurgulamaktadır. Bu tarihsel boyut, bir milletin süreklilik duygusuna katkıda bulunur ve bugünü ve geleceği için bir temel sağlar. Renan ayrıca, millet olmanın temel bir yönü olarak birlikte yaşama ve ortak bir yaşam sürdürme arzusunun önemini vurgular. Irksal, dilsel ve diğer farklılıklara rağmen, bireylerin bir araya gelerek ortak bir kader oluşturma isteğinin bir milleti tanımlamada çok önemli olduğunu öne sürer (Renan, 1882: 9). Renan, ortak bir mirasın ve ortak varoluş arzusunun önemini vurgulayarak, millet kavramının temelini oluşturan öznel ve duygusal unsurları kabul eder. Renan'ın fikirleri, salt nesnel özelliklerin ötesine geçerek, bir millet içindeki bireyler arasında birlik duygusunun ve karşılıklı bağlılığın önemini vurgular. Millet, halkının iradesiyle şekillenen, sürekli gelişen ve dinamik bir varlık olarak ortaya çıkar. Yeni nesillerin kendi özelemleri ve ortak tarihlerine ilişkin yorumlarıyla ortaya çıkmasıyla milletler zaman içinde değişip çözülebilir.

Diğer taraftan Gellner, Renan'ın bir milletin oluşumunda irade kavramına yaptığı vurguya yönelik eleştiri yapar ve iradenin tek başına bir milletin tanımlayıcı faktörü olamayacağını, çünkü hem tarihsel hem de çağdaş birçok grup ve organizasyonun kolektif iradeye dayandığını ancak millet kriterlerine uymadığını savunur. Dolayısıyla, irade, milletten başka birçok şeyin de temeli olduğundan milleti bu şekilde tanımlamak mümkün değildir. Sanayileşme sürecinin ve modernitenin yükselişinin, milletin farklı bir sosyal ve siyasi varlık olarak şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını öne sürer. Gellner, milletin öncelikle kültür ve sanayi toplumu arasındaki ilişki tarafından tanımlandığını öne sürmektedir. Ona göre sanayileşme, standartlaştırılmış bir kitle kültürünü ve modern bir ekonomiye katılabilecek homojen bir nüfus ihtiyacını teşvik ederek milliyetçiliğin yükselişi için gerekli koşulları yaratmıştır. Gellner'e göre millet, yalnızca kolektif iradeye ya da öznel arzulara dayanmaktan ziyade bu sosyo-ekonomik güçlerin bir ürünüdür (Gellner, 1983: 53-54). Özetle, Gellner'in Renan eleştirisi, kültür, sanayileşme ve milliyetçiliğin ortaya çıkışı arasındaki karmaşık ilişkiyi vurgulayarak, milletin yalnızca irade kavramıyla tanımlanabileceği fikrine karşı çıkmaktadır.

Hobsbawm'a göre milletler doğaları gereği doğal ya da kalıcı varlıklar değildir, daha ziyade modern dönemde milliyetçiliğin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır (Hobsbawm, 1990: 14). Hobsbawm'a göre millet, modern çağın kendine özgü sosyal, siyasi ve ekonomik koşullarına dayanan tarihsel ve olumsal bir olgudur. Hobsbawm'ın bakış açısında millet, "ne asli ne de değişmez bir toplumsal birimdir". Tarihsel ve özgül olarak yakın bir doneme ait olan milletin oluşumunun modern teritoryal devletlerin gelişimiyle yakından bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. (Hobsbawm, 1990: 9-10).

Hobsbawm milleti, zaman içinde değişebilen ve siyasi aktörler tarafından manipüle edilebilen, şekillendirilebilir bir toplumsal birim olarak görür. Özetle, Hobsbawm'ın bakış açısı milletlerin her zaman var olduğu fikrine meydan okumakta ve milletlerin oluşumunda ve inşasında milliyetçiliğin ve modern devlet kurma süreçlerinin rolünü vurgulamaktadır.

2. Eric Hobsbawm ve "İcat Edilen Gelenekler"

Temel savlarını "Nations and Nationalism since 1780" adlı çalışmasında geliştiren Hobsbawm, modernist yaklaşımın önde gelen isimlerinden birisidir. Eric J. Hobsbawm, milletleri ve milliyetçiliği siyasi çıkarlar çerçevesinde açıklar. Hobsbawm'ın düşüncelerinin sosyolojik anlamda bir milliyetçi kuramdan ziyade bir bakış açısı olarak değerlendirilmesi gerekir (Özkırmı, 1999: 136).

Hobsbawm, milleti tarihsel ve toplumsal bağlam içinde ortaya çıkan bir yapı olarak görür. Milletten bir "toplum mühendisliğinin"(social engineering) sonucu olduğunu öne sürer. Bu süreçte, "icat edilmiş gelenekleri" keşfetmek ve anlamak çok önemlidir. Bu icat edilmiş gelenekler, bir millet içinde ortak bir tarih, kültür ve kimlik duygusunu beslemek için yaratılır ve yayılır. Hobsbawm, milli bilincin icat edilmiş geleneklerin en somut ve yaygın tezahürlerinden birini temsil ettiğini savunur (Özkırmı, 1999: 136). Millet olgusunun kapsamlı bir analizini yapmak için, Hobsbawm bu "icat edilmiş gelenekler"i doğru bir şekilde kabul etmenin ve incelemenin çok önemli olduğunu ileri sürer ve "icat edilmiş gelenekler"in, görece yeni bir tarihsel gelişme olan "millet" kavramının yanı sıra milliyetçilik, ulus-devlet, milli semboller ve tarihsel anlatılar gibi diğer ilgili olgularla da yakından bağlantılı olduğunu ileri sürer. Gerçekten de Hobsbawm'a göre, milletlerin ve milli kimliklerin inşası toplum mühendisliği uygulamalarını içerir. Bu uygulamalar genellikle dikkatle planlanır ve sürekli olarak yenilikçidir. Hobsbawm, millet olmanın tarihsel yeniliğinin, icat edilmiş unsurların varlığını ima ettiğini öne sürer. Örneğin, "Fransa" ve "Fransız" gibi kavramların modern anlayışında tarihsel veya kültürel süreklilikler olsa bile, Hobsbawm bu kavramların kendilerinin kurgusal veya icat edilmiş bileşenler içerdiğini savunur. Bu da milli kimliklerin inşa edilmiş doğasını ve icat edilmiş geleneklerin bu kimlikleri şekillendirmedeki rolünü vurgulamaktadır (Hobsbawm, 2006: 17-18).

Hobsbawm, var olan eski geleneklerin yeni koşullara uyarlanması ile gelişen ihtiyaçları karşılamak üzere kasıtlı olarak geleneklerin yaratılması arasında bir ayırım yapmaktadır. Birincisi çeşitli toplumlarda gözlemlenebilirken, ikincisi özellikle modern toplumlarda hızlı sosyal değişim dönemlerinde yaygındır. Bu gibi durumlarda, geleneklerin icat edilmesinin birincil amacı toplum içinde uyum ve istikrarı teşvik etmektir (Özkırmı, 1999: 137).

İcat edilen gelenekler, modern toplumların kurulmasında ve sosyal değişimden kaynaklanan istikrarsızlığın azaltılmasında önemli bir rol oynar. Özellikle hızlı toplumsal hareketlenme dönemlerinde bir topluluk, hiyerarşi veya inanç sistemi içinde aidiyet ve kimlik duygusu yaratmaya hizmet ederler. İstikrarsızlık dönemlerinde bu icat edilmiş gelenekler, bir gelenek duygusu ya da algılanan bir tarihsel miras çağrıştırarak toplumsal dönüşümün radikal doğasını gizlemeye yardımcı olur. Bu sayede yönetici sınıflar ve elitler, yerleşik toplumsal düzene tehdit oluşturan hızlı sanayileşme ve siyasi hareketlenme gibi potansiyel olarak yıkıcı süreçler üzerindeki kontrolü ellerinde tutabilirler (Smith, 1991: 356). Her toplumda, sembolik uygulamalar ve iletişim biçimlerinden oluşan geniş bir repertuar vardır. Bu, yararlanılabilecek ve yeniden kullanılabilir bir dizi geleneği içerir. Bazı durumlarda, yeni gelenekler mevcut olanların birleştirilmesi ve değiştirilmesiyle oluşturulur. Alternatif olarak, toplumda bulunan geniş resmi ritüeller, sembolik ifadeler ve ahlaki rehberlik koleksiyonundan unsurlar ödünç alınarak organize edilebilirler. Bu tür kaynaklara örnek olarak dini ve aristokratik kurumların görkemli ritüelleri, folklor ve hatta farmasonluk gibi önemli sembolik etkiye sahip yaratıcı gelenekler verilebilir (Hobsbawm, 2006: 7).

Diğer taraftan Smith, Hobsbawm'ın icat edilmiş gelenekler kavramına eleştiri getirir ve icat yerine eski olanın yeniden yorumlanmasından bahsetmenin daha doğru olacağını savunur. Geçmiş bugünü, modernist söylemin ifade ettiğinden daha çok etkiler. Geçmişte var olan yapılar ve kültürel öğeler günümüz seçkinlerini belirli sınırlar içerisinde hareket etmeye zorlar. Geçmiş üzerine yapılan yorumlar farklılık gösterse de yorumlanan geçmiş tek ve aynıdır Lieven'e göre ise, geleneklerin icat

edilmesi düşüncesi akademisyenlerin hoşuna gitse de önemli olan geleneklerin ne ölçüde doğal veya yapay oldukları ya da hangi dönemde ortaya çıkarıldıkları değil, toplum tarafından benimsenip benimsenmedikleridir (Özkırımlı, 1999: 143 - 144).

3. Berber Dahir: “Fas Milliyetçiliği ve Kültürel Seferberlik için Katalizör”

1930'lara gelindiğinde Fransız yönetimine karşı oluşan tepki iyice yükselmişti. Ancak milliyetçi elitler halkı Fransız politikalarına karşı harekete geçirmek için henüz bir yol bulamamıştı. Bu noktada, Fransız yönetimi tarafından 16 Mayıs 1930'da yayınlanan “Berberi Kararnamesi” milliyetçi harekete Fransız himaye yönetimine karşı politika üretme fırsatı sağladı. Yaygın olarak “16 Mayıs Kararnamesi” olarak bilinen 1930 tarihli kararname, Fas toplumu üzerinde derin bir etki yaratmış ve milliyetçi hareketin yükselişinde önemli bir rol oynamıştır. Kararname, İslam hukukunu uygulayan İslami mahkemelerden yoksun olan Fas'ın Berberi bölgelerindeki örfi mahkemeleri yeniden düzenlemeyi amaçlıyordu. Kararname, örfi mahkemeler (tribunaux coutumiers) kurarak ve mevcut yargı konseylerine (djemaâs judiciaires) yasal statü tanıyarak bu bölgelerde adalet yönetimini düzenlemeye çalıştı. Ancak kararnamenin uygulanması istenmeyen sonuçlar doğurmuş, önemli toplumsal dönüşümlere yol açmış ve milliyetçi hareketin muhalefetine neden olmuştur (Lafuente, 1994: 1).

Kararname, Fas toplumu içindeki etnik ve kültürel farklılıkları istismar etmeyi amaçlayan daha büyük Fransız böl ve yönet politikasının bir parçası olarak algılandı. 1930 kararnamesi, özellikle de Berberi topraklarındaki ceza davalarının Fransız hukukuna göre görülmesini zorunlu kılan 6. Madde (Barbari, 1931: 25), Faslı milliyetçiler için önemli sonuçlar doğurdu. Bu hüküm, bunu Fas'ın egemenliğine doğrudan bir meydan okuma olarak gören şehirli milliyetçilerin toplanma noktası haline geldi (Hoffman, 2010: 855). Kararname, ceza adaletini geleneksel kadılarından (yerel hukuk kurumları) Fransız mahkemelerine aktararak, Berberi topraklarında adaletin idaresinde Fas merkezi yönetiminin rolünü marjinalleştirdi. Bu değişim, Fransız yönetiminin Fas'taki geleneksel yönetim yapılarını kontrol altına alma ve zayıflatma girişimi olarak görüldü. Buna ek olarak, Berberi bölgelerindeki ceza davalarında Fransız hukukunun kullanılması, Berberilerin Şeriat hukuku ile yönetilen çoğunluğu Müslüman nüfustan farklı bir hukuk sistemine tabi olacağı anlamına geliyordu. Bu durum Faslı milliyetçiler arasındaki adaletsizlik ve ayrımcılık hissini daha da arttırdı (Benbaruk, 1979: 50). Hukuki açıdan bakıldığında 16 Mayıs kararnamesi, Sultan'ın tüm Fas toprakları üzerindeki egemenliğini garanti altına alan uluslararası antlaşmaların ihlali olarak görülebilir. Kararname, Fransız hukukunu seçici bir şekilde uygulayarak Sultan'ın otoritesini zayıflatmış, böylece Fas'ta Fransız himaye yönetimini inşa eden Fes Antlaşması'nın hükümlerine aykırı davranmıştır (Barbari, 1931: 30). Genel olarak, 1930 kararnamesi ve Fas'taki yargı sistemi üzerindeki etkisi, Fransız sömürge politikalarına karşı milliyetçi duyguları ve direnişi körüklemeye önemli bir dönüm noktası oldu. Fas'ın egemenliğine tecavüzün ve geleneksel kurumların erozyona uğramasının bir sembolü haline gelen bu kararname, reform ve bağımsızlık arayışındaki milliyetçi hareketi daha da güçlendirdi.

Berber Dahir meselesi, Fas'ın kırsal kesiminde yaşayan Berberi dilini konuşanlar ile kırsal ve kentsel kesimde yaşayan Arapça konuşanlar arasındaki sosyal ve siyasi farklılıklara ilişkin Fransız algıları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Fransızlar, ikisi arasındaki derin farklılıklar üzerinde ısrar ederek, sömürge öncesi dönemde dağlarda izole edilmiş Berberi dilini konuşanların, “Bled as-Siba” ya da “Muhalfilerin Ülkesi” olarak adlandırılan bölgede Sultanlığın kontrolünden kaçtıklarını öne sürdüler. Arapça konuşanlar ise “Bled al-Makhzen” ya da “Hükümet Ülkesi” olarak adlandırılan bölgede yaşıyordu. Fransız yöneticiler bu ayrımı, işgal ettikleri tüm karmaşık ülke üzerinde Fransız egemenliğini sürdürmek için istismar edilecek gerçek bir siyasi ve sosyal bölünmeye dönüştürdüler (Joffé, 1985: 292).

Fransız yönetimi Dahir'i, Berberi topraklarındaki adalet sistemiyle ilgili hukuki sorunları ele almayı amaçlayan bir belge olarak sundu. Bu belgenin Berberi örfi hukukuna geleneksel saygıyı korumayı amaçladığını ve herhangi bir değişiklik ya da yenilik getirme niyetinde olmadığını savundular. Aslında, Eylül 1914'te yayınlanan bir önceki Dahir, Berberi kabilelerinin kendi kanun ve geleneklerine göre yönetileceğini ve Fransız makamlarının gerekli yasal metinleri veya yönetmelikleri hazırlamaktan sorumlu olacağını belirtmişti (Hoisington, 1978: 433). Fransızlar 1930 Dahir'ini Berberi gelenek ve

göreneklerine saygı gösterme taahhütlerinin bir devamı olarak gerekçelendirdiler. Ancak kararnamenin uygulanması ve sonuçları milliyetçi hareket ve genel olarak halk arasında yaygın bir hoşnutsuzluğa yol açarak protestolara ve Fransız politikalarına karşı daha geniş bir seferberliğe yol açtı. Daha sonra, Berber Dahir'in hangi amaçla uygulanmaya çalışıldığı noktasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kabilelerin zaten Şeriat'tan farklı ama ondan etkilenen kendi örfi hukuklarına sahiptiler. Bu örfi hukuk sözlü olarak yönetiliyor ve yerel gelenekler dikkate alınarak seçilmiş topluluk temsilcileri tarafından uygulanıyordu. Dolayısıyla, örfi hukuk Fransa'nın bir dayatması değil, « tarih boyunca kendi hukuk kurallarını özerk bir şekilde geliştirmiş olan Berberi toplumlarının doğasında var olan bir özelliği ». Fransa kendi çıkarlarına hizmet etmek için bu özellikten faydalanmaya çalışmıştır (Qadéry, 1998: 439). Aslında, 1930 Dahir'in amacı Berberileri asimile etmek ya da dinlerini değiştirmek olmadığı gibi Hıristiyanlığı empoze etmek de değildir. Bunun yerine amaç, Berberi dünyasını etkisiz hale getirmek ve bağımsızlığı savunan milliyetçi harekete karşı Fransız yönetimi tarafından kullanılabilir siyasi bir güç oluşturmaktır (Qadéry, 1998: 446).

16 Mayıs 1930'daki "Berberi" kararnamesine karşı düzenlenen protestoların Fas'ta önemli sonuçları oldu. Sadece bir milliyetçi duygu dalgasını ateşlemekle kalmadılar, aynı zamanda daha önce her ne kadar birbirlerine bağlı olsalar da dağınık olan yerel ağlar arasında birleşik bir ulusal örgütün oluşmasına da yol açtılar. Dahir, artık motive olmuş ve siyasi eyleme geçmeye hazır olan genç milliyetçi figürler için açık bir hedef oluşturdu. Coğrafi olarak dağınık bir genç kuşağa güçlerini birleştirme ve himaye sistemine karşı örgütlenme fırsatı verdi (Mous, 2013: 747). Fransız yönetiminin bölücü politikalarına karşı İslam'ı savunmak için birleşmelerine olanak sağladı. Kolektif çabaları ve baskıları, ceza davalarında Fransız hukukunu uygulayan 1930 tarihli kararnamenin 6. Maddesinin 8 Nisan 1934 tarihli kararname ile kaldırılmasıyla sonuçlandı (Benbaruk, 1979: 54). 8 Nisan 1934 tarihli kararname bu maddeyi kaldırarak bazı aşiretlerin ceza davalarının İslam mahkemelerindeki kadılar tarafından görülmesine izin verdi (Hoffman, 2010: 855).

Genel olarak, Berberi Kararnamesi, ister Fransız yönetiminin Arapları ve Berberileri bölmek için uyguladığı bir strateji ile ilgili olsun, ister mevcut bazı yasaları düzenlemek için olsun, milliyetçi elitlerin Fas milli kimliğini İslam, Araplar ve hanedanlık temelinde inşa etmeleri için ana neden olmuştur. Dini duyguları ve özellikle Kral'ın dini otoritesini kullanarak homojen bir millet oluşturmak adına milliyetçi harekete bir meşruiyet alanı sunmuştur. Milliyetçi elitler mücadeleyi İslam, Arap kültürü ve hanedan temelli bir mücadele olarak çerçeveleyerek meşruiyet kazanmayı ve halk arasında destek toplamayı başardı. Bu stratejik yaklaşım, ulus-devlete geçiş sürecinde milli kimliğin tanımlanmasında önemli bir ilerleme kaydetmelerini sağladı (Wyrzten, 2015: 4). Sonuç olarak, Berberi Krizi ve sonrasında yaşananlar Fas milli kimliğinin inşası üzerinde kalıcı bir etki yaratmış, Arap ve İslami kimlik vurgusu ülkenin bağımsızlık sonrası döneminde öne çıkmıştır.

4. Latif Protestoları: "Fas'ta Geleneği Yeniden Keşfetmek"

Pasifize edilmiş Berberi bölgelerinde ayrı örfi mahkemeler kuran "Berberi Kararnamesi"nin 1914 yılında yürürlüğe girmesinden beri, Fransız Berberi politikasına karşı organize protestolar tetiklenmemiştir. Şehirli Faslılar 1930'dan önce Fransız yönetim politikasına karşı kızgınlık ve muhalefet beslemelerine rağmen, o dönemdeki faktörlerin hiçbiri bu duyguları şehirlerde Genel Vali'ye karşı açık gösterilere dönüştürecek bir hareketi teşvik etmemiştir (Wyrzten, 2009: 147).

1920'lerin sonlarında, Fransız yönetimi altında yetişen yeni nesil şehirli Arap gençleri Fes, Rabat, Salé ve Tetouan gibi şehirlerde gizli ve gayri resmi topluluklar kurmaya başladı. Bu gruplar özel konutlarda toplanarak Cezayir, Tunus, Mısır, Suriye ve Avrupa dahil olmak üzere çeşitli bölgelerden gelen, özellikle Rashid Rida'nın al-Manar ve Ibn Badis'in Al-Chihab gibi kaçak İslami reformist dergiler de dahil olmak üzere, Arapça ve Fransızca gazeteleri ve kitapları okumak ve tartışmak için evlerde bir araya geliyorlardı (Wyrzten, 2013: 623). Kültürel faaliyetler alanında, bu gruplar mesajlarını Fas'ta yayınlamak için gizli çabalar sarf etti. Ayrıca, birçok üye tiyatro gruplarına aktif olarak katılarak "Selahaddin" ve "Mustafa Kâmil'in İspanya'yı Fethi" gibi oyunlar sahneledi. Bu performanslar

aracılığıyla izleyicilerle etkileşime geçme ve toplumsal reform zorunluluğunu tartışma fırsatı yakaladılar (Halstead, 1967: 170).

1930'da 16 Mayıs kararnamesinin yayınlanması, genç nesil milliyetçilere bir eylem alanı oluşturmaları için stratejik bir fırsat sundu. Ancak bu fırsatı Fas'ta "İslam" ve "Millet "i iç içe geçiren bir kimlik oluşumuna dönüştürme göreviyle karşı karşıya kaldılar. Ayrıca, Berberi Dahir'i bu tasavvur edilen topluluğa ilişkin bir tehdit olarak göstermeleri gerekiyordu. 1930 yılında, Faslı genç elitler giderek artan bir milli kimlik duygusuyla sömürge karşıtı bir protesto örgütlenme ihtiyacının farkına vardılar. Karşılaştıkları zorluk, mesajlarını etkili bir şekilde nasıl iletecekleri ve kitleleri protesto için sokaklara dökmek üzere nasıl harekete geçirecekleri idi. Milliyetçilerin mevcut kültürel uygulamalardan yararlanması ve mesajlarını iletme ve kitleleri harekete geçirmek için kullanılacak bir araç bulmaları gerekiyordu. Haziran sonundan Eylül başına kadar süren Latif protestolarında yaşananları inceleyerek, milliyetçi hareketin dini ritüeller etrafında yeni bir siyasi ortam oluşturmak için kültürel unsurlardan yararlanarak nasıl doğaçlamaya başvurduğunu gözlemleyebiliriz. Eylemlerini camiler ve Medina (tarihi surlarla çevrili şehir) gibi önemli yerlerde sahneye çıkarak sömürge alanı içindeki sosyal dinamikleri stratejik olarak kullandılar. Bu sayede destek toplamak ve siyasi taleplerini duyurmak için bu mekanların sembolik gücünden yararlandılar (Wyrzten, 2013: 624).

Berber Dahir'i ilk duyanlardan olan Muhammed Lyazidi 1926'dan beri Tapu Dairesi'nde tercüman olarak çalışıyordu. Dahir'in ilanından sonra, daha sonra kalıcı olacak bir izin istedi ve 1 Haziran'da dua ritüeline katılmak için Rabat'a döndü (Halstead 1967: 181). Diğer taraftan, 1930 baharında yönetim için yine çevirmen olarak çalışan Abdüllatif Sbihi, çalışmalarını sırasında mayıs ayının ortasında, kimsenin haberi olmadan Berber Dahir'in metnini eline geçirdi ve kararnamenin içeriğini üstleriyle tartıştıktan sonra protesto amacıyla istifası etti. İstifasının ardından Abdüllatif, Salé'den birçok gencin eğitim gördüğü Rabat'taki Collège'e gitti. Onlara Fransızların Fas'ı bölmeye çalıştığını iddia ettiği Dahir'den bahsetti. Ancak Abdüllatif Sbihi'nin istifasının ve Fes'e gelişinin ardından yaptığı coğrafi ve siyasi açıklamanın halk üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Bu yüzden, bunu onlara İslam'ın özüne bir saldırı olarak sunmaya başladı. (Brown, 1972: 209 ; Lafuente, 1994: 10).

Abdüllatif Sbihi ve arkadaşları, 16 Mayıs Kararnamesi'nin önemine dikkat çekmek ve Fransa tarafından yapılan çalışmalara karşı çıkmak için halkı ayaklandırmanın bir yolunu aradılar. Fas'taki milliyetçi elitler, Fransız politikalarına karşı muhalefetlerini kitlesel bir harekete dönüştürme ihtiyacının farkına vardılar. Çarşamba günü öğleden sonra bir grup genç sahilde bir araya gelerek Dahir'i tartıştı ve Abdelkrim Hajji camide Latif duasının okunmasını önerdi (Brown, 1972: 209). Geleneksel olarak deprem, sel, kuraklık ve çekirge gibi doğal felaketlere karşı tanrıdan bir yardım dilemek için köklü bir dini pratik olan Latif duasının (Barbari, 1931: 39) gücünden yararlanma fikrini tasarladılar ve bu dua Muhammed Lyazidi ve Abdüllatif Sbihi tarafından siyasi amaçlara yönelik uyarlandı. Latif duasını yeniden tasarlayarak, Fas'taki Fransız varlığına karşı toplu bir duaya dönüştürdüler (Halstead, 1967: 181). Latif duasının ilk okumaları Rabat ve Salé'deki camilerde gençlerin katılımıyla gerçekleşti. Haftalar boyunca krallığın pek çok camisinde, özellikle de protestoların en güçlü olduğu Fes'de Latif duası duyuldu (Lafuente, 1999: 190-91).

Stratejileri, Ya Latif olarak bilinen ritüel Müslüman duasının yeniden canlandırılması ve milliyetçi amaçlar için yeniden kullanılmasını içeriyordu. Köklü bir dini ritüel olan Latif duasının, halkı harekete geçirmek ve davaları hakkında farkındalık yaratmak için güçlü bir araç olma potansiyelini gördüler. Milliyetçi hareket bu duayı yeniden yorumlayarak kendi davalarına uygun hale getirmiş, destek toplamak ve sömürge yönetimine karşı kolektif bir aciliyet ve şikâyet duygusu uyandırmak için bir araç olarak kullanmıştır. Duaya milliyetçi duygular yükleyerek, Ya Latif'in duygusal ve manevi rezonansından davalarını iletme için etkili bir şekilde yararlanmışlardır. Camideki büyük Cuma cemaatleri sırasında ya imam ya da cemaatten bir üye, cemaatin karşılaştığı sıkıntıları ve zorlukları kabul ederek toplanan müminlere hitap ederdi. "Ey Rahman olan Allah'ım, kader ne getirirse getirsin, senden hayır dileriz!" diye hararetle dua ederlerdi. Cemaat daha sonra toplu olarak duaya katılır, ortak inançlarını teyit eder ve mevcut koşullar karşısında olumlu sonuçlar için ilahi müdahale isterlerdi (Wyrzten, 2013: 625). İlerleyen haftalarda Latif duasına "Bizi kardeşlerimiz Berberilerden ayırma!"

ifadesi eklendi ve bu ifadenin, diğer Fas şehirlerinde "Berberi Dahir" olarak adlandırılan şeye karşı halkı harekete geçirmenin en etkili yolu olduğu kanıtlandı. Latif ritüeli ile milliyetçiler, Genel Valilik politikalarına karşı toplumu örgütlemek ve inşa edilmekte olan Müslüman Faslı kimliğini pekiştirmek için tanıdık bir kültürel unsur başarıyla yeniden icat ettiler (Wyrzten, 2009: 152). Latif duasını seferberlik çabalarına dahil eden milliyetçiler, Fas toplumu için önem taşıyan köklü bir dini ritüelden yararlandılar. Bu kültürel unsur, halkla manevi ve duygusal düzeyde bağlantı kurmalarını ve davalarının aciliyetini aktarmalarını sağladı.

Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları, Fransız Berberi politikasına karşı kitlesel seferberliğin ilk aşamasının doruk noktalarıydı, çünkü Latif camide okunacak ve ardından hükümet yetkililerine karşı bir gösteri yapılacaktı. Dahire karşı protestoları organize eden Faslılar arasında İtalyan vatandaşlığı olan ve İngiliz himayesinde (protégés anglais) olan kişilerin ön saflarda yer aldığı görülmektedir. İtalyan vatandaşlığına ve İngiliz korumasına sahip bireylerin, Berberi kararnamesine ve o dönemde Fas'taki Fransız politikalarına karşı protestoların düzenlenmesine katılımı birkaç faktöre bağlanabilir. İlk olarak, yasal dokunulmazlıkları, onlara yerel polis güçlerine karşı belirli bir düzeyde koruma sağlayarak daha özgürce hareket etmelerine ve tutuklamalardan kaçınmalarına olanak tanıdı. Bu dokunulmazlık, protestoları düzenlemeye devam etmelerini ve Marakeş ve Kazablanka gibi diğer şehirlere yaymalarını sağladı. Dahası, İtalya ve İngiltere gibi yabancı güçlerin diplomatik korumasına sahip olmak bu aktivistlere daha fazla koz verdi. Bu sayede seyahat edebildiler, toplantılar düzenleyebildiler, bildiriler basıp dağıtabildiler, fon toplayabildiler ve hem Fas içinde hem de dışında temaslar kurabildiler. Bu destek sadece ülke içinde protestoları harekete geçirmeye yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda seslerini uluslararası alanda duyurmak için bir platform sağladı (Lafuente, 1999: 205). Bu kişiler, yasal dokunulmazlıklarını ve diplomatik korumalarını kullanarak, Berberi kararnamesine karşı protestoların hem Fas içinde hem de uluslararası alanda örgütlenmesinde ve yayılmasında çok önemli bir rol oynadılar.

Temmuz ve Ağustos ayları boyunca Latif protestosu ivme kazandı ve Fas'ın büyük şehirlerinde "kolektif bir eylem performansı" olarak yayıldı. Fes, Fransız karşıtı ajitasyonun özellikle aktif bir merkezi olarak ortaya çıktı (Wyrzten, 2013: 626). 18 Temmuz'da Fes'te Latif'in okunmasının ardından, çeşitli camilerden gelen kalabalıklar şehrin ruhani koruyucusu Moulay Idriss'in türbesinde toplandı ve endişelerini dile getirmek için yerel paşanın konutuna gitti. Paşa, bu eylemi düzenleyen kişilerden ertesi gün geri dönmelerini istedi. Ancak daha sonra protestonun kilit isimlerinden Muhammed El Ouezzani ve Hasemi El Filali'yi tutuklattı ve halka açık bir şekilde kırbaçlattı. Aralarında Allal Al-Fassi ve Abdelaziz Bendriss'in de bulunduğu diğer genç milliyetçi liderler de gözaltına alındı ancak daha sonra kısa bir hapis cezasının ardından serbest bırakıldı (Halstead, 1967: 182). Latif protestosu, Moulay Idriss için düzenlenen yıllık mus (şehrin ruhani koruyucusunu anma günü) sırasında kalabalıkların artması ve 7 Ağustos'ta Fes'te 7000'den fazla kişinin dua törenine katılmasıyla ağustos başında zirveye ulaştı (Lafuente, 1999: 194-195). Latif duasının etkisi hemen hissedildi, halkta yankı uyandırdı ve Eylül ayına kadar büyük şehirleri kasıp kavuran kitlesel gösterilere katılmaları için onları harekete geçirdi. Latif duasının sosyal bir performans olarak yeniden ele alınması, geleneksel bir dua ritüeli aracılığıyla derin dini duygularla ortaya çıkmakta olan milli kimlik duygusunu birleştirmeyi amaçlamıştır. Amaç, toplumu bu fikir etrafında birleştirmek ve ortak bir kolektif bilinç oluşturmaktır. Latif duasının yarattığı yankı, Faslı Müslüman topluluğun birliğine yönelik tehdidin ciddiyetle algılanması, bu kolektif kimliğin varlığını pekiştirmeye hizmet ettiği için halk arasında büyük yankı uyandırdı. Latif hareketinde dini coşku ve milliyetçi özlemlerin bir araya gelmesi, hareketin gücüne ve halkı harekete geçirme kabiliyetine katkıda bulunmuştur (Wyrzten, 2013: 625-626).

Latif protestosunun hızla yayılmasına katkıda bulunan faktörlerden biri de camilerin kitlesel toplanma ve siyasi örgütlenme alanları olarak stratejik rolüydü (Wyrzten, 2009: 156). Bir yandan, mekanın kutsallığı Fransız yetkililerin saygı duymak zorunda olduğu bir dokunulmazlık sağlıyordu; diğer taraftan gazete ve sendikaların azlığı fikir alışverişini zorlaştırıyordu. Bunun yanı sıra halkın okuma yazma bilmemesi yazılı basının etkisini zayıflatmaktaydı. Bu nedenle cami, nüfusun tüm kesimlerinin bir araya gelebildiği, aynı inançta birleşerek dua edebildiği ve aynı zamanda dışarıda olup

bitenleri duyup öğrenebildiği tek yerdi (Lafuente, 1999: 191). Fransız himayesinin kurulmasından sonra, ilk Fransız Genel Valisi Hubert Lyautey tarafından çıkarılan bir kararnameyle, Fransız personel de dahil olmak üzere gayrimüslimlerin Fas'taki camilere girmesi yasaklandı. Bu kısıtlama, siyasi fikirleri olan genç milliyetçilere, Fransız yetkililerin müdahalesi olmadan siyasi konuşmalar yapmak ve halkı harekete geçirmek için camileri özgür alanlar olarak kullanma fırsatı yarattı. Fas toplumunda merkezi bir kurum olan cami, milliyetçi aktivistlerin kitlelerle bağlantı kurması ve mesajlarını etkili bir şekilde yayması için çok önemli bir platform haline geldi. Milliyetçi hareketin liderleri, yoğun seferberlik yılları olan özellikle 1936-1937 yılları arasında camiler, Fransız himayesinin baskıcı politikalarına karşı bir özgürlük ve direniş alanı olarak milliyetçi harekette çok önemli bir rol oynamıştır (Belal, 2011: 44). İnsanların toplanıp şikayetlerini dile getirebildikleri bir yer olarak camiler, dini ve siyasi söylemin kaynaşması için bir platform sağladı. Camide sömürgecilik karşıtı milliyetçi bir protesto düzenlemek, milliyetçiler adına Fas'ın kentsel bölgesinde mümkün olan en büyük kitlesel etkiyi yarattı (Wyrzten, 2013: 627). Milliyetçi liderler cami içinde sömürge karşıtı protestolar düzenleyerek geniş bir kitleye ulaşmayı ve sömürge rejimine karşı güçlü bir açıklama yapmayı başardılar. Faslı kimliğinin ve dini bağlılığın bir sembolü olan cami, kitleleri harekete geçirmede ve milliyetçi davaya destek sağlamada önemli bir ağırlık taşıyordu.

Diğer taraftan, Fas'ta kentsel alan modern Avrupa tarzı ve geleneksel yerli mahalleler olarak ikiye ayrılmaktaydı. Fas'ta bu modern Avrupa tarzı alanlar ile geleneksel yerli mahalleler arasındaki mekânsal ayrım milliyetçi hareketin stratejilerinde rol oynamıştır. Medina denilen etrafı duvarlarla çevrili, dar sokaklara sahip tarihi şehir, Faslı milliyetçiler için daha fazla faaliyet yapma alanı yarattı. Medina'nın labirenti andıran düzeni halk arasında daha kolay mobilizasyon, iletişim ve örgütlenmeye olanak sağlıyordu. Ayrıca Faslılar için bir aşinalık ve kültürel kimlik duygusu sunarak milliyetçi davaya olan bağlarını güçlendirdi. Dünyanın en büyüğü olan Fes medinası, Fransız güvenlik güçlerine (çoğu kırsal kesimden gelen Faslı sömürge askerleri de dahil olmak üzere) büyük bir labirent haline geldi ve bu durum, şehrin yapısını ve sokakların düzenini çok iyi bilen milliyetçiler için bir avantaj sağladı (Wyrzten, 2013: 627). Ayrıca, Karaviyin Üniversitesi ve Fes ve Rabat'taki Fransız Müslüman kolejleri gibi eğitim kurumları aracılığıyla genç milliyetçiler arasında kurulan ağlar ve aile ve iş bağlantıları aracılığıyla kurulan gizli topluluklar, desteğin harekete geçirilmesinde ve eylemlerin koordine edilmesinde önemli bir rol oynadı. Bu ağlar milliyetçi fikirlerin yayılmasını ve bilgi paylaşımını kolaylaştırarak hareketin örgütsel kapasitesini ve direncini güçlendirdi (Wyrzten, 2013: 628).

Latif ritüelinin gerçekleştirilmesi için Cuma günlerinin seçilmesi ise, milliyetçilerin erişim ve etkilerini en üst düzeye çıkarmak için aldıkları stratejik bir karardı. Cuma günleri, İslami takvimde cemaatle namaz kılma günü ve Müslümanların camilerde toplandığı bir zaman olarak önem taşımaktadır. Bu toplantılar sırasında milliyetçiler, Berberi kararnamesinin Fas'taki Müslüman toplum için oluşturduğu tehdidi vurgulamak için duygusal bir retorik kullandılar. Kararnameyi dini kimliklerine ve topluluklarına yönelik bir tehlike olarak çerçeveye koyarak dinleyicileri etkili bir şekilde harekete geçirdiler ve davaları için destek topladılar (Wyrzten, 2009: 158). Latif ayinini takip eden yürüyüşler ve gösteriler, milliyetçilerin hükümete karşı şikayetlerini dile getirmelerine ve kararnameyi çevreleyen konular hakkında genel nüfus arasında farkındalık yaratmalarına olanak tanıyan güçlü kamusal gösterilerdi. Bu gösteriler sloganlar atmak, şarkılar söylemek ve Latif ilahisini okumak gibi çeşitli ifade biçimlerini içererek bir birlik ve dayanışma atmosferi yarattı. Dini ritüeli siyasi protestoyla birleştiren milliyetçiler, İslam ve Arap dili ve kültürüne dayalı birleşik bir Fas ulusal topluluğuna dair somut bir deneyim yaratmayı başardılar. Bu yaklaşım kentli Faslılar arasında yankı buldu, milliyetçi hareketin hedeflerini ilerletti ve katılımcılar arasında kolektif bir kimlik duygusunu besledi (Wyrzten, 2013: 628). Duygusal yönüne ek olarak, milliyetçilik camilere dayanarak mücadelesine kutsal bir hava kattı. Milliyetçi hareket İslam'da sadece taleplerinin arkasındaki itici gücü bulmakla kalmadı, aynı zamanda genişlemesini sağlayan eylem araçlarını ve örgütlenmeyi de yeniden keşfetti. Bu, çok eski bir sosyolojik olgunun yeni milliyetçilik olgusu üzerindeki etkisiydi (Lafuente, 1994: 12).

Protestonun mirası, Fas milliyetçi davası ile Arapların ve Berberilerin Sultan'ın yönetimi altında şeriat ilkelerine göre yönetilen Müslümanlar olarak birliği için yürütülen erken dönem kampanyası

arasında kurulan güçlü bağlantıya işaret etmektedir. Daha sonra başka stratejiler de kullanılmış olsa da Latif protestoları direniş hareketinin ortaya çıkışı sırasında etnik köken, din ve milli kimlik kaygılarının iç içe geçmesinde önemli bir rol oynamıştır (Wyrzten, 2009: 147).

Latif protestoları, çok sayıda şehirli Faslının dini (İslam) ve etnik boyutları (Arap) birleştiren bir milli kimlik tasarlamaya başladığı kritik bir dönüm noktası oldu. Bu performans, Fas'ın bölgesel ve idari bölünmesi tehdidini dini bir çerçeveye sığdırarak, kentli nüfus arasında yeni oluşmaya başlayan Arap-İslam Fas milli kimliği duygusunun şekillenmesine yardımcı oldu. Berberi örfi hukukunun ve dilinin Fransızlar tarafından korunması ve üretilmesi, Fas nüfusunu bölme ve milletin birliğini zayıflatma girişimleri olarak görüldü ve Latif protestolarının başlangıcından itibaren, Fas milli kimliği, Fransızların farklı bir Faslı Berberi kimliğini oluşturmaya yönelik girişimlerine doğrudan karşı olarak inşa edildi. İslam hukuku ve Arap dilinin milletin temel direkleri olarak kullanılması ve "Bizi kardeşlerimiz Berberilerden ayırmayın" haykırışı, milliyetçi hareketin ulusal topluluğun İslamlaştırılması ve Araplaştırılması yoluyla birleşik bir toplum yaratma amacını yansıtıyordu. Bu yaklaşım, Fransız politikalarının neden olduğu algılanan bölünmenin üstesinden gelmeyi ve hem Arap hem de Berberi unsurları içeren uyumlu bir Fas kimliği oluşturmayı amaçlıyordu (Wyrzten, 2009: 159). İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bağımsızlık hareketi ivme kazanırken, Berberi Kararnamesi yıldönümü ve diğer icat edilmiş gelenekler, devam eden Fransız karşıtı ajitasyon için bir çekişme repertuarı sağladı. "Bizi Berberilerden ayırmayın" şeklindeki ritüel haline gelmiş nakarat, 16 Mayıs gösterilerine katılım zamanla azalsa da Fas halkının birliğini ve ortak kaderini simgeleyerek Fas milli kimliğine yerleşti (Wyrzten, 2013: 630). Bu nakarat yankılanmaya ve milli kimlik duygusunu pekiştirmeye devam ederek milliyetçi hareketin stratejilerinin kalıcı etkisini ve Fas toplumunda İslam'ın ve Arap-Berberi birliğinin önemini vurguladı. Genel olarak, Latif protestoları kent nüfusunun kolektif bilincinin şekillenmesinde ve Fransız sömürgeciliğinin Fas nüfusunu bölme ve kategorize etme girişimlerine direnirken dini ve etnik boyutları bütünleştiren bir milli kimlik duygusunun oluşturulmasında önemli etkiye sahiptir.

Latif duası ayrıca Fes Antlaşması'nın imzalanması (30 Mart) ve en önde gelen milliyetçi lider Allal al-Fasi'nin tutuklanması (26 Ekim 1937) dahil olmak üzere diğer yıldönümlerini törenle anmak için kullanıldı (Halstead, 1967: 181). 1933'te milliyetçiler, yıllar içerisinde en önemli milli bayramlardan birisi haline gelecek olan yeni bir gelenek icat ettiler; "Sultan'ın tahta çıkış günü". Mohamed ben Youssef'un tahta geçişinin anıldığı bu bayram, Sultan'ın otorite konumunu pekiştirmesine olanak sağlayarak kendi sembolik sermayesini sağlamlaştırmak için kullandığı önemli bir kaynak haline geldi (Wyrzten, 2013: 630). Sultan, bu bayramla birleştirici bir figür ve Fas birliğinin bir sembolü olarak ortaya çıktı.

5. Güç ve Mirasın Kutlanması: "*Fas'ta Taht Bayramı'nın İcadı ve Sembolizmi*"

Fas tarihi, yönetimlerini siyasi-dini bir temel üzerine kuran ve bunu otoritelerini meşrulaştırmak ve güçlerini pekiştirmek için bir araç olarak kullanan hanedanlar tarafından şekillendirilmiştir. Fas toplumunda derin kökleri olan bu yaklaşım, ülkenin siyasi manzarasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Fas'ın dini, kültürel ve politik bir birliğe sahip olduğunu düşünen milliyetçi elitler, milli kimliğin inşasında halkı harekete geçirebilmek için geçmişle bir süreklilik duygusu inşa etmek adına tarihi sembollerden ve referanslardan yararlanmak için icat edilmiş geleneklerin yaratılmasına ve desteklenmesine başvurmuşlardır. Bunun için genel olarak bütün Fas toplumu üzerinde bir meşruiyete sahip olan Sultan'ın şahsında yeni bir gelenek icat ettiler: Taht Bayramı. Taht Bayramı'nı kutlama fikri, Fas'ta hüküm süren Alevî³ hânedanının on dokuzuncu sultanı Mevlây Yûsuf'un ölümü üzerine Fransızlar tarafından tahta geçirilen ilk sultan V. Muhammed'in saltanatının başlangıcında ortaya atılmıştır. Bu fikir, Fas'ı Berberiler ve Araplar arasında ikiye bölmeye çalışan Fransız politikalarının bir ürünü olan Berberi Kararnamesi'nin 1930'da ilan edilmesine karşı Sultan'ın otoritesini kullanarak Fas halkını harekete geçirmek için ortaya çıktı.

³ 1631 yılında Fas'ın yönetimini ele geçiren ve hala günümüzde Fas'ta hüküm süren hanedanın adıdır. Hz. Ali'nin soyundan geldikleri için Alevi hanedanı olarak tanınırlar.

Özellikle 16 Mayıs 1930 tarihli Kararname'nin ilanını takip eden olaylardan sonra, bu projeyi güçlendirmek ve halkı bu proje etrafında seferber etmek için belirli sayıda kavram, sembol ve imgenin yaratılması veya benimsenmesi gerekiyordu. Belirsiz nedenlerden ötürü, genç milliyetçiler yeni milletin ideal inşasını folklor, dil, etnik karakter, değerler ya da tarihe değil, sultanın şahsına odaklamaya karar verdiler. Amaçları, gelenekle olan bağı korurken kitleleri birleştirmektir. İlk milliyetçilerin görece daha sığ bir entelektüellik düzeyinde olmaları ve sınırlı deneyimleri göz önüne alındığında, seferberliklerini belirli bir siyasi ideoloji veya projeye odaklamak yerine halkı Sultan figürü etrafında toplamayı tercih ettiler. Sultanın sembolik otoritesinden yararlanarak geniş çaplı bir destek toplamayı ve halk arasında bir birlik duygusu yaratmayı amaçladılar (Mouline, 2015: 4-5).

Fas'ta monarşi hem siyasi hem de dini bir kurum olarak ikili bir role sahipti. Sultan sadece siyasi gücü elinde bulundurmakla kalmıyor, aynı zamanda İslam toplumunun ruhani lideri olarak da görev yapıyordu. Soyu Peygamber'e kadar uzanıyordu ve bu da ona halk arasında saygın bir statü kazandırıyor. Sömürge döneminde bile Sultan'ın dini prestiji önemini korumuş ve onu Fas'ın İslami kimliğinin, birliğinin ve egemenliğinin sembolü olarak konumlandırmıştır. Fas'ta milliyetçi kesimi ideolojik olarak iki kanat temsil ediyordu. Bunlardan birincisi, Allal El-Fassi'nin başını çektiği selefi görüşü benimseyen İslamcı kanat, diğeri ise, Muhammed Hasan el Vazzani'nin liderliğinde demokratik ilkeleri benimseyen ve modern bir yönetim biçimini savunan kişilerdir. Her iki kanat için de monarşiyle ilişkilendirilen dini otorite olmaksızın halk desteğini harekete geçirme konusu pek mümkün değildi. Sonuç olarak, milliyetçiler, Fas'ın dini ve milli kimliğini korumadaki konumunun önemini kabul ederek Sultan'ın konumunu kullanmak zorundaydılar. Monarşi kurumu Fas toplumunda sürekliliği ve geleneği temsil eden köklü bir öneme sahipti. Daha modernist ve cumhuriyetçi eğilimlere sahip olanlar bile monarşiyi tamamen göz ardı etmenin imkansızlığını kabul etti. Stratejileri, sömürgeci politikalara direnmek ve yaygın destek toplamak için dini kullandıkları gibi sultanın prestijinden de yararlanmaktı. Monarşiyi, Fas kimliğinin ve geleneğinin özünü koruyan bir çerçeve içinde halkı bir araya getirmenin ve milliyetçi hedeflerine ulaşmanın bir aracı olarak gördüler (Mansour, 1994: 62). Genç milliyetçiler arasında karizmatik bir liderin olmaması, onları halkla bağlantı kurmak için Sultan'ın otoritesine güvenmeye zorladı. Hükümdarla ilişkilendirilen dini ve siyasi prestij olmadan çabalarının uzun süreli etkiden yoksun kalacağını farkındaydılar. Sultan'ın kitlelerin gözündeki konumunun önemini anladılar ve onun otoritesini kullanmanın eylemlerine daha fazla yankı ve dayanıklılık kazandıracağını fark ettiler. Kendilerini Sultan ile aynı hizaya getirerek, davalarını sürdürmek ve halkı etkili bir şekilde harekete geçirmek için gereken desteği ve meşruiyeti elde etmeyi amaçladılar (Benbaruk, 1979: 60).

Genç milliyetçiler, özellikle de al-Maghrib dergisi ve L'Action du Peuple gazetesi mensupları, daha geniş bir kitleye ulaşmak için milli egemenliğin ve birliğin sembolü olarak görülen V. Muhammed'in (1927-1961) tahta çıkışını kutlamaya karar verdiler. Temmuz 1933'te Al-Mağrib dergisinde Al-Mağrib takma adıyla Muhammed Hassar tarafından kaleme alınan "Notre gouvernement et les fêtes musulmanes" ("Hükümetimiz ve Müslüman bayramları") başlıklı bir makale yayınlandı. Makalede Hassar, Sultan'ın tahta çıkış günü olan 18 Kasım'ın resmî tatil ilan edilmesi için Fransız yetkililere çağrıda bulunuyordu. Amaç, V. Muhammed'in milli bilinçteki rolünü kutlamak, önemini vurgulamak ve milliyetçi davaya destek toplamaktı. Takip eden aylarda, Muhammed Hasan el Vazzani'nin editörlüğündeki L'Action du Peuple gazetesi, Eylül ve Kasım 1933 tarihleri arasında bugünün "Fas milletinin ve devletinin milli, popüler ve resmi bayramı" olarak belirlenmesi için aktif bir kampanya yürüttü. Gazete, bir dizi makale aracılığıyla her şehirde organizasyon komiteleri kurulmasını ve tüm milletin katkılarını alacak bir yardım fonu oluşturulmasını önerdi. Ayrıca sokakların süslenmesini, Sultan'ın marşının söylenmesini, konuşmalar ve şiirler içeren mitingler düzenlenmesini ve Sultan'a tebrik telgrafları gönderilmesini de tavsiye ediyordu. Bu çabalar, Sultan'ı anmak ve milliyetçi davayı ilerletmek için desteği harekete geçirmeyi ve bir şenlik atmosferi yaratmayı amaçlıyordu (Mouline, 2015: 5).

Fransız yetkililer, potansiyel siyasi sonuçlarından endişe duyarak, gelişmekte olan kitlesel seferberliği yakından izledi. Başlangıçta bu tür etkinliklerin düzenlenmesini engellemeye ya da yasaklamaya çalıştılar. Ancak gençlerin coşkusu ve kararlılığı karşısında sonunda boyun eğdiler. Sonuç

olarak, Rabat, Sale, Marakeş ve Fes'te daha sonra Taht Bayramı (Katılım Bayramı, Sultan Bayramı, Milli Gün) olarak bilinecek olan kutlamaların açılışı yapıldı. Bu şenliklerin başarıyla gerçekleştirilmesi milliyetçi harekette önemli bir dönüm noktası oldu ve halk desteğinin gücünü ve Fransız yetkililerin Fas halkının artan isteklerini kabul etmeye istekli olduğunu gösterdi. Medina'ların (etrafı duvarlarla çevrili, dar sokaklara sahip tarihi şehir) birkaç caddesi süslenmiş, insanlar kafelerde veya ünlü evlerde toplanmış, çaylarını yudumlayıp pastaları tadarken müzik, şiir ve konuşmalar dinlemiştir. Toplantıların çoğu Fas'a yakarışlar ve Sultan'a alkışlarla sona ermiştir. Bu etkinlik aynı zamanda gençlerin ve ileri gelenlerin V. Muhammed'e desteklerini ve hükümdara bağlılıklarını ifade eden tebrik telgrafları göndermeleri için de uygun bir an oluşturdu. Bu kutlama etkinlikleri milli birliğin sergilenmesi ve Sultan'ın milliyetçi hareket içindeki önemini pekiştirilmesi için bir araç işlevi gördü (Mouline, 2015: 6). Bu kutlama etkinlikleri milli birliğin sergilenmesi ve Sultan'ın milliyetçi hareket içindeki önemini pekiştirilmesi için bir araç işlevi gördü.

İlk Taht Bayramı mütevazı bir ölçekte gerçekleşmiş olabilir, ancak başarısı halkta yankı uyandırdı ve milliyetçileri gelecekte daha büyük kutlamalar düzenleme konusunda cesaretlendirdi. Bir sonraki yılın şenliklerinin beklentisiyle hazırlıklar çok önceden başladı. Başta İspanya bölgesi olmak üzere ülkenin farklı bölgelerinde organizasyon komiteleri kuruldu. Milliyetçi şiirler ve şarkılar içeren broşürler okul çocukları ve gençler arasında dağıtıldı. Gazeteler ve dergiler özel sayılarını bu etkinliğe ayrılarak kutlamalarla ilgili heyecan ve beklentinin artmasına katkıda bulundular (Mouline, 2015: 6). Bu ortak çabalar, milliyetçilerin Taht Bayramı'nın kapsamını ve etkisini genişletme ve Fas'ın milli takviminde önemli bir yıllık etkinlik olarak sağlamlaştırma kararlılığını yansıtıyordu. Taht Bayramı, Fas halkı arasında birlik duygusunun geliştirilmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Müslümanlar ve gayrimüslimler, Araplar ve Berberiler çeşitli bölgelerde bu bayramı kutlamak için bir araya geldi. Kutlamalar birleştirici bir güç olarak insanları siyasi, dini ve etnik ayrımları aşan ortak bir Fas kimliği altında bir araya getirdi (Rachik, Laroui, & Belal, 2007: 9). Taht Bayramı kutlamaları, bir bütün olarak Fas halkının ortak mirasını ve özlemlerini vurgulayarak kolektif gurur ve dayanışmanın bir sembolü haline geldi.

Ayrıca, bu ritüelin neredeyse hiçbir geleneksel unsur barındırmamasına ve her şeyin Mısır modeli aracılığıyla Avrupa kullanımlarından ilham alınmasına rağmen Taht Bayramı, Fas milletinin doğuşunu yüksek sesle ifade eden milli bir bayram olarak çok hızlı bir şekilde yerleşti. Dahası, sınırlı geleneksel unsurlarına ve Mısır modelinden etkilenen Avrupa uygulamalarından aldığı ilhama rağmen, Taht Bayramı hızla Fas milletinin ortaya çıkışını güçlü bir şekilde sembolize eden önemli bir milli bayram haline geldi. Yerel ve küresel kimliklerden uzak, Faslılık diyebileceğimiz bir duygu ilk kez ortaya çıktı. Bu nedenle, bir mutabakat ritüeli olarak kabul edilen bu bayram, Sultan'ın sürgündeki gidişinden ve 5 Eylül 1953'te bu ritüelin kutlanmasının yasaklanmasından sonra bile, sömürgeci güce karşı halk seferberliğinin ayrıcalıklı bir anı haline gelmiştir. Yerel ve küresel kimliklerden uzak, Faslılık diyebileceğimiz bir duygu ilk kez ortaya çıktı. Bir uzlaşma ritüeli olarak kabul edilen Taht Bayramı, sömürge yönetimine karşı halk seferberliği için bir katalizör olarak çok önemli bir rol oynadı. Bu bayram, Sultan'ın sürgüne gönderilmesi ve ardından 5 Eylül 1953'te kutlamaların yasaklanması gibi zorluklar karşısında bile direnişi ifade etmek için ayrıcalıklı bir fırsat olarak hizmet etmeye devam etti (Mouline, 2015: 7). Bu engellere rağmen Faslılık ruhu devam etmiş, bağımsızlık isteklerini sürdürmüş ve sömürgeci güce karşı birliğin ve meydan okumanın sembolü olmuştur. Kutlama, dış etkilerden ödünç alınmasına rağmen, Fas kimliğinin ruhunu başarıyla somutlaştırdı. Milletinin doğuşunun güçlü bir ifadesi olarak hizmet etti ve Fas halkı arasında kolektif aidiyet ve birlik duygusunu teşvik etti.

Bu yeni Taht Bayramı geleneği, monarşiye bağlılığı pekiştirirken sömürge karşıtı duyguları ifade etmek için güçlü bir platform işlevi gördü. Benzer bir şekilde, sultanın Fes'teki Moulay Idriss (şehirin kurucusu ve ruhani koruyucusu) türbesine yaptığı törensel ziyaret, milliyetçi elitlerin kitlelerin kolektif coşkusunu kullanması ve geniş çaplı bir gösteri düzenlemesi için değerli bir fırsat sundu (Wyrzten, 2013: 630). Milliyetçi hareket, bu sembolik olaylarla aynı hizaya gelerek ve bunların yarattığı halk desteğinden yararlanarak, sömürge karşıtı protestolarını etkili bir şekilde kanallandırdı ve halkı hedefleri doğrultusunda harekete geçirdi. 10 Mayıs'ta Bab Boujeloud üzerinden Sultan'ın Medina girişinde (Fes

al-Bali) kalabalıklar tarafından coşkuyla karşılanması, Alevi monarşisine ve milliyetçi davaya verilen güçlü desteği göstermiştir. "Yahya al-Malik", "Vive le Maroc! (Çok yaşa Fas)", "Vive l'Islam! (Çok yaşa İslam)", "Vive le Sultan des jeunes! (Çok yaşa gençlerin sultanı)", "Vive notre Roi indépendant! (Çok yaşa bağımsız sultanımız)" gibi Arapça ve Fransızca sloganlar, Arap-İslami Fas kimliğiyle kolektif bir özdeşleşmeyi ve bağımsız bir hükümdar arzusunu ifade ediyordu (Wyrzten, 2013: 630). Bu gösteriler, milliyetçilerin kentli kitleler arasında monarşiye karşı birlik ve sadakat duygusunu yansıtmaları ve pekiştirmeleri için bir araç işlevi görerek milli kimlik, İslam ve Alevi monarşisi arasındaki bağlantıyı güçlendirdi.

Fas halkı 1934 yılından bu yana Taht Bayramı'nın yıldönümünü okullarda, sokaklarda, çarşı ve parklarda kutlamaktadır. Günümüzde hala Biat (bey'a) töreni, Fas'ın devlet ve millet inşa etme stratejilerinin sembolik bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Rejimin en önemli sembolik uygulamalarından biri olan bu tören, Kral'ın mutlak iktidarının dini temelini vurgulamayı, yeniden hayal edilen bir milli geçmiş inşa etmeyi ve Kral'ı Fas birliğinin sembolü olarak sunmayı amaçlamaktadır. Daha da önemlisi, çoğu Berberi olan kırsal eşrafın monarşiye olan desteğini yeniden teyit etmiş ve halk ile rejim arasındaki aracı rolünü oynamıştır (Arslan, 2015: 80). 1934 yılından bu yana Fas'ta Taht Bayramı kutlamaları, Fas halkı tarafından farklı yerlerde gerçekleştirilen önemli bir yıllık etkinlik haline gelmiştir. Günümüzde Biat (bey'a) töreni, Fas'ın devlet ve millet inşa etme çabalarının sembolik bir tezahürü olarak görülebilir. Kral'ın otoritesinin dini temelini vurgulamak, yeniden kurgulanmış bir milli tarih inşa etmek ve Kral'ı Fas için birleştirici bir sembol olarak sunmak gibi birçok amaca hizmet eder. Daha da önemlisi, bu tören, çoğu Berberilerden oluşan kırsal kesimin monarşiye desteğini sağlamada da önemli bir rol oynamıştır. Halk ile rejim arasındaki uçurumu kapatma, hükümdarın geniş halk kitleleriyle bağına güçlendirme ve onların sadakatini sürdürme aracı olarak hizmet etmektedir. Genel olarak, Taht Bayramı Fas kimliğinin pekiştirilmesine, monarşinin otoritesinin korunmasına ve milli birliğin desteklenmesine katkıda bulunmaya devam etmektedir.

Sonuç

Siyaset Bilimi çalışmalarının önemli bir konusunu oluşturan milliyetçilik, tam olarak tanımlanamayan doğasıyla tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir. Milliyetçilik 18. yüzyılda ortaya çıkan ve 19. ve 20. yüzyıllarda önem kazanan modern bir olgu olarak kabul edilir. Ulus-devletlerin yükselişi ve milli kimliğin, sadakatin ve kendi kaderini tayin hakkının önemini vurgulayan ideolojilerin yayılmasıyla yakından ilişkilidir. Milliyetçilik, milleti siyasi sadakatin merkezine yerleştiren ve belirli bir grubun çıkarlarını, haklarını ve isteklerini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan siyasi bir ideoloji ve hareket olarak tanımlanabilir. Genellikle ortak dil, kültür, tarih ve toprak temelinde kolektif bir kimlik duygusu içerir.

Bu çalışmada Fas'taki milliyetçi hareketin Berberi kararnamesine karşı halkı stratejik olarak nasıl harekete geçirdiğini ve Latif duasının yeniden sahiplenilmesini ve Sultan'ın otoritesinden faydalanmak adına Taht Bayramı ritüelinin icadını bir destek toplama aracı olarak nasıl kullandığı incelenmiştir. Geleneksel olarak felaket veya ülkeye yönelik tehdit zamanlarında okunan Latif duası, milliyetçiler tarafından Berberi Kararnamesi konusunda farkındalık yaratmak ve Fas halkı arasında birlik ve direniş duygusunu teşvik etmek için uyarlandı. 1930 Berberi Kararnamesi'nden sonra Faslı milliyetçi elitler, Fransız politikalarına nasıl karşı konulacağını ve yürütülecek stratejinin hangi yolla kitlesel bir protestoya dönüştürüleceğinin yollarını aradılar. Latif duasını milliyetçi bir söyleme uyarlayan milliyetçiler, siyasi mesajlarını Fas halkının dini duyguları ve kültürel kimliği ile ilişkilendirmeyi başardılar. Bu da kitleleri etkili bir şekilde bir araya getirmelerini ve Fransız politikalarına karşı geniş çaplı protestolar düzenlemelerini sağladı. Latif duasının bir protesto biçimi olarak kullanılması sadece Fas halkında yankı uyandırmakla kalmadı, aynı zamanda davalarına uluslararası ilgiyi de çekti. Güçlü bir direniş sembolü olarak hizmet etti ve hem yerel hem de uluslararası kitlelerden destek aldı.

Genel olarak, Latif duasının milliyetçi elitler tarafından uyarlanması, stratejilerinin kitlesel bir protesto hareketine dönüşmesinde ve Fas'taki Fransız politikalarına karşı mücadelelerinde ivme kazanmalarında önemli bir rol oynamıştır. Milliyetçiler bu tarihi olayları dua törenine dahil ederek

anlatılarını güçlendirmiş ve kitleleri sömürge rejimine karşı direniş ve mücadelenin kilit anları etrafında seferber edebilmişlerdir. Gerçekten de Latif Protestoları, Hobsbawm tarafından tartışıldığı üzere, milli kimliğin oluşumunda toplum mühendisliği kavramına bir örnek teşkil etmektedir. Hobsbawm, doğası gereği sembolik ve törensel olan "icat edilmiş geleneklerin" rolünü vurgulamaktadır. Fas toplumunda uzun süredir önemli bir yere sahip olan Latif duası, birliği teşvik etmek ve tekil bir Fas milli kimliği oluşturmak için stratejik olarak milliyetçi söyleme dahil edilmiştir.

Faslı milliyetçiler, Latif duasının gücünden faydalanarak ve onu milliyetçi gündemlerine entegre ederek arzuladıkları milli birliğin temellerini attılar. Stratejilerinin başarısı, ülke çapında kitlesel protestoların yaygın bir şekilde organize edilmesinde açıkça görülüyordu. Zamanla Latif duası önemli bir gelenek haline geldi ve bağımsızlığın kazanılmasına kadar sürekli olarak kullanıldı. Latif Protestoları örneği, kültürel sembollerin ve geleneklerin manipüle edilmesinin kolektif kimliklerin şekillendirilmesinde ve halkların ortak bir amaç doğrultusunda harekete geçirilmesinde nasıl güçlü bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Ele alınan diğer icat edilen gelenek ise, Sultan'ın dini ve siyasi otoritesini kullanmak için icat edilen Taht Bayramı'dır. Bu gelenek milliyetçi hareketin politik eylem tarzında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Fas halkı tarihsel olarak özellikle dini konumu nedeniyle monarşiye büyük bağlılık göstermektedir. Milliyetçiler bu durumu halkı mobilize etmek ve milli bilinci uyandırmak amacıyla bir ritüele çevirmiştir. Bugün hala geleneksel kodlardan gelmemesine rağmen taht Bayramı monarşi tarafından kullanılan sembolik uygulamalardan birisi olmuştur. Kral bu yolla toplum üzerindeki mutlak gücünü pekiştirmektedir.

Fas örneğinde Taht Bayramı, tarihsel olarak monarşiyle ilişkilendirilen sadakat ve dini saygıyı kullanmak için stratejik olarak geliştirilmiştir. Taht Bayramı'nı bir ritüel ve milli birliğin sembolü haline getiren milliyetçi hareket, Fas halkı arasında kolektif bir bilinç uyandırmaya çalıştı. Geleneksel olarak monarşiye yöneltilen sadakat ve bağlılık, daha geniş bir millet kavramına dahil edilerek milliyetçi davayı güçlendirdi. Taht Bayramı derin tarihsel köklere sahip olmasa da monarşi tarafından kullanılan sembolik bir uygulama olarak önem kazanmıştır. Kral, bu bayramın kutlanmasıyla otoritesini pekiştirmekte ve toplum üzerindeki gücünü pekiştirerek milliyetçi hareketin daha geniş stratejileriyle uyum sağlamaktadır. Genel olarak Taht Bayramı, milliyetçi hareketin gündemine hizmet etmek için mevcut geleneklerin stratejik bir uyarlamasını ve monarşinin Fas toplumundaki güç konumunu pekiştirmesinin bir aracını temsil etmektedir.

Tarihi olayların dahil edilmesi ve yeni bayramların oluşturulması da dahil olmak üzere bu icat edilmiş gelenekler, milliyetçi hareketin halkı bir araya getirme ve Sultan'ın liderliği altında kolektif bir Fas kimliği duygusu şekillendirme çabalarında önemli bir rol oynadı.

Kaynakça

- Anderson, B. (2020). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Arslan, S. (2015). *Nation-building in Turkey and Morocco*. New York: Cambridge University Press.
- Barbari, M. (1931). *Tempete sur le Maroc*. Paris: Les Editions Rieder.
- Belal, Y. (2011). *Le Cheikh et le Calife*. Lyon: ENS Editions.
- Benbaruk, L. (1979). *The Moroccan Monarchy and Nationalist Mouvement, 1930-1965*. McGill University.
- Brown, K. (1972). The Impact of the Dahir Berbère In Salé. E. Gellner, & C. Micaud (Ed.) *Arabs and Berbers FROM TRIBE TO NATION IN NORTH AFRICA içinde* (ss. 201-215). Londra: Duckworth.

- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford:Blackwell.
- Halstead, J. P. (1967). *Rebirth of a Nation: The Origins and Rise of Moroccan Nationalism, 1912-1944*. Harvard University Press.
- Hobsbawm, E. J. (2006). *Gelenegin İcadı*. (M. M. Sahin, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. New York: Cambridge University Press.
- Hoffman, K. E. (2010). Berber Law by French Means: Customary Courts in the Moroccan Hinterlands, 1930–1956. *Comparative Studies in Society and History*, 52(4), 851–880.
- Hoisington, W. A. (1978). Cities in Revolt: The Berber Dahir (1930) and France's Urban Strategy in Morocco. *Journal of Contemporary History*, 13(3), 433-448.
- Joffé, E. G. (1985). The Moroccan Nationalist Movement: Istiqlal, the Sultan, and the Country. *The Journal of African History*, 26(4), 289-307.
- Lafuente, G. (1999). *La politique Berbère de la France et le Nationalisme marocain*. Paris: L'Harmattan.
- Lafuente, G. (1994). Dahir Berbère 16 Mai 1930. *Encyclopédie berbère*, 14, 2178-2192.
- Mansour, M. E. (1994). Salafis and Modernists in the Moroccan Nationalist Movement. John Ruedy (Ed.), *Islamism and Secularism in North Africa içinde*, (ss. 53-71). Washington: DC: Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown University.
- Mouline, N. (2015). La Fête du trône : petite histoire d'une tradition inventée. B. Dupret, Z. Rhani, A. Boutaleb, J. Ferrié,(Ed.), *Le Maroc au Present içinde* (ss. 691-701). Kazablanka: Centre Jacques-Berque.
- Mous, F. A. (2013). The Moroccan nationalist movement: from local to national networks. *The Journal of North African Studies*, 18(5), 737-752.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel bir bakış*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Qadéry, M. E. (1998). Les Berbères entre le mythe colonial et la négation nationale. Le cas du Maroc. *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, 45(2), 425-450.
- Rachik, H., Laroui, A., & Belal, Y. (2007). Nation, nationalisme et citoyenneté. *Les Cahiers Bleus*(8), 1-39.
- Renan, E. (1882). Qu'est-ce qu'une Nation?. (Erisim: 15.05.2023),
<http://www.iheal.univ-paris3.fr/>: http://www.iheal.univ-paris3.fr/sites/www.iheal.univ-paris3.fr/files/Renan_-_Qu_est-ce_qu_une_Nation.pdf
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. Londra: Penguin Group.
- Smith, A. D. (1991). The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed? *Millennium*, 20(3), 353-368.
- Weber, M. (2006). Millet. *Doğu Batı*. (E. Cerezoglu, Çev.) 10 (39), 181-188.
- Wyrzten, J. (2009). *Constructing Morocco: The Colonial Struggle to Define the Nation, 1912-1956*. Georgian University.
- Wyrzten, J. (2015). *Making Morocco : Colonial Intervention and the Politics of Identity*. Cornell University Press.
- Wyrzten, J. (2013). Performing The Nation in Anti-colonial Protest in Interwar Morocco. *Nations and Nationalism*, 19(4), 615-634.

Extended Abstract

Nation and nationalism are concepts whose definitions may vary depending on historical contexts, geographical locations and individual perspectives. The understanding of what constitutes a nation has evolved over time and varied among various societies. Factors such as religion, language and common ancestry have often been used to define a nation. However, these factors are not always sufficient and there are cases where nations are formed based on different criteria or a combination of various factors. In the past, religion played an important role in defining a nation, and communities that shared a religious identity were generally recognised as a nation, regardless of other factors such as language or ancestry. However, with the rise of nation-states and the development of modern nationalism, the understanding of nationhood has expanded to include factors such as territory, language and citizenship.

Hobsbawm sees the nation as a structure that emerges within a historical and social context. He argues that the nation is the result of "social engineering". In this process, it is very important to discover and understand "invented traditions". These invented traditions are created and disseminated to foster a shared sense of history, culture, and identity within a nation. Hobsbawm argues that national consciousness represents one of the most concrete and pervasive manifestations of invented traditions. For a comprehensive analysis of the phenomenon of the nation, Hobsbawm argues that it is crucial to properly acknowledge and analyse these "invented traditions".

This paper examines how the nationalist movement in Morocco strategically mobilised the population against the Berber decree and used the reclaiming of the Latif prayer and the invention of the Feast of the Throne ritual as a means of mobilising support the Sultan's authority.

The 1930 decree, commonly known as the "Decree of 16 May", had a profound impact on Moroccan society and played an important role in the rise of the nationalist movement. The decree aimed to reorganise the customary courts in the Berber regions of Morocco, which lacked Islamic courts applying Islamic law. However, the implementation of the decree had unintended consequences, led to significant social transformations, and provoked opposition from the nationalist movement. The issuance of the 16 May decree in 1930 presented a strategic opportunity for the younger generation of nationalists to create a space for action. However, they were faced with the task of transforming this opportunity into an identity formation that intertwined "Islam" and "Nation" in Morocco. They also needed to portray the Berber Dahir (decree) as a threat to this imagined community. In 1930, young Moroccan elites realised the need to organise an anti-colonial protest with a growing sense of national identity. Nationalists needed to draw on existing cultural practices and find a medium that could be used to convey their message and mobilise the masses.

Their strategy involved the revitalisation of a well-established religious ritual, the ritual Muslim prayer known as "Ya Latif", and its reuse for nationalist purposes. The nationalist movement reinterpreted and adapted the prayer to suit their cause, using it as a tool to rally support and to evoke a collective sense of urgency and grievance against colonial rule. During the large Friday congregations in the mosque, either the imam or a member of the congregation would address the gathered believers, acknowledging the hardships and difficulties faced by the congregation. They would pray fervently, "O Allah, the Most Merciful, whatever fate may bring, we ask You for good!" The congregation would then join in a collective prayer, affirming their common faith and seeking divine intervention for favourable outcomes in the face of the prevailing circumstances. In the following weeks, the phrase "Do not separate us from our brothers, the Berbers!" was added to the Latif prayer, which proved to be the most effective way to mobilise the population against what was called "Berber Dahir" in other Moroccan cities. With the Latif ritual, nationalists have successfully reinvented a familiar cultural element to organise the community against the policies of the Viceroyalty and to reinforce the Muslim Moroccan identity being constructed.

The young nationalists sought to build their imagined nation based not only on language, ethnicity or other cultural factors, but also on the symbolic significance of the Sultan's office. Their aim was to unite the masses while maintaining a link with tradition. Given the relative lack of intellectual depth and limited experience of the early nationalists, they preferred to rally the population around the figure of the Sultan rather than focus their mobilisation on a specific political ideology or project. By capitalising on the symbolic authority of the Sultan, they aimed to garner widespread support and create a sense of unity among the population. To reach a wider audience, young nationalists, in particular members of the magazine *al-Maghrib* and the newspaper *L'Action du peuple*, decided to celebrate the accession of Mohammed V (1927-1961), seen as a symbol of national sovereignty and unity. They invented a new tradition in the person of the Sultan, who had legitimacy over the whole Moroccan society in general: the Feast of the Throne.